

vom. Ona nam daje novu i cjelovitu sliku povijesti hrvatskoga književnog jezika. Dosađajna je bila nepotpuna i u osnovi kriva.

Na povijest hrvatskoga književnog jezika nakon pobjedničkoga razdoblja hrvatskih vukovaca gledali smo u svjetlu u kojem su je prikazivali pobjednici. A oni nisu imali razumijevanja za ono što je bilo prije njih. Prikazivali su to doba, i djelovali su tako, kao da u njemu nije bilo ništa vrijedno, da su oni zapravo početak novoga i jedino pravog puta. Koliko su i isticali ime Ljudevita Gaja, spominjali su ga više kao dobrodošlu parolu. Tako je opća slika svih obrazovanih, pa i prosječno obrazovanih lingvisti, bila kriva jer su u nju unošene samo one činjenice koje su se s njom slagale, druge su se iskrivljavale, a treće su se prešućivale ili su bile nepoznate. Brozović posebno ističe kako je *jezična* uloga Ljudevita Gaja bila precijenjena — što je onda išlo na štetu njegove političke i kulturne uloge — značenje Bečkoga književnog dogovora predimenzionirano, a djela hrvatskih pisaca od preporoda do pobjede hrvatskih vukovaca izdavana su poslije s izmijenjenim jezikom. Sve je to djelovalo tako kao da je Ljudevit Gaj i u jezičnom pogledu napravio dubok jaz. Po tome je opća slika bila ovakva: suvremeni srpskohrvatski književni jezik, a s njime i suvremena hrvatska i srpska književnost počinju od Ljudevita Gaja i Vuka Stefanovića Karadžića. Sažetak takvih gledanja može se naći u članku Aleksandra Belića *Srpski jezik među drugim slovenskim jezicima*. U početku on sažeto prikazuje povijest srpskoga i hrvatskoga književnog jezika. Ističe da su Srbi do Vuka Karadžića imali »nenarodni« književni jezik: crkvenoslavenski u srpskoj redakciji, zatim ruskoslavenski i srpskoslavenski, a Hrvati hrvatski crkvenoslavenski. »Ali pored tih nenarodnih književnih jezika, iako u mnogome bliskih srpskohrvatskom jeziku, bilo je u srpskohrvatskoj kulturi nekoliko pokrajinskih književnosti, katkada i od velikog značaja za srpskohrvatski narod — kao što je bila dubrovačka književnost, sa narodnim jezicima.«¹ Tu spominje čakavski književni jezik, dubrovački, bosansku knji-

ževnost s Matijom Divkovićem na čelu, dalmatinsku štokavsku s Andrijom Kačićem Miošićem, ne prelazi ni preko »malene, ali značajne slavonske književnosti, sa Matijom Reljkovićem na čelu«, navodi dakle gotovo iste činjenice kao i Brozović, ali sa sasvim suprotnim zaključkom:

»Sve je to presečeno radom Vuka Karadžića (od 1814 g. i docnije) i radom Ljudevita Gaja, osnivača t. zv. Ilirskog pokreta, od 30-te godine XX v. Iako su njihovi putevi bili u prvo vreme različni, ipak su se hrvatski rodoljubi sreli sa Vukom na istom terenu 1850 godine.«²

Jezično djelovanje Vuka Karadžića u Srba zaista znači korjenit prijelom s dotadašnjom jezičnom praksom, ali u Hrvata, ističe Brozović s pravom, takva prijeloma u jezičnom, pa ni u književnom, smislu nije bilo. Ljudevit je Gaj dotadašnji hrvatski štokavski književni jezik, koji je postojao i prije Gaja i koji je bio većinski, samo proširio i na onu manjinu Hrvata koji su se služili kajkavskim književnim jezikom. Gajeva je *jezična* zasluga u tome što je sve Hrvate ujediniio u jednom književnom jeziku. »Korjenit prijelom«, a prema njemu i kriva slika nastaju kad se hrvatska jezična situacija promatra »zagrebocentrično«, a ta je osnovica očito preuska za cjelovitu sliku. Ona je sasvim drugačija ako jezična zbivanja promatramo »kroatocentrično«, kako to čini Brozović, dakle sa širega gledišta.

Brozović je nekim svojim prijašnjim radovima, a posebno navedenom studijom promijenio tu netočnu i štetnu dihotomiju, prevladao ju je uspješnom sintezom svojih istraživanja i istraživanja drugih filologa. Odembra disiecta napravio je cjelinu vidljivu kao na dlanu: preglednu i lako pamtljivu. Cijelu povijest hrvatskoga književnog jezika od Bašćanske ploče do naših dana podijelio je u šest razdoblja, tri predstandardna i tri razdoblja razvoja jezičnoga standarda:

¹ Oko našeg književnog jezika, Beograd, 1951, str. 26. U Napomenama ovoj knjizi, str. 325, piše: »Iz predavanja prof. A. Belića održanog u Slavističkom seminaru na Bledu 10 avg. 1950 g.«

² N. dj., str. 27.

a. predstandardna razdoblja:

1. *razdoblje*: od početka pismenosti (9/10. st.) do konca 15. stoljeća: prevlast čakavštine, jak utjecaj hrvatskokockvenoslavenskoga jezika, glagoljica, sukcesivno javljanje ćirilice i na kraju latinice;

2. *razdoblje*: 16. stoljeće: nastanak i razvoj hrvatskih pokrajinskih književnosti;

3. *razdoblje*: 17. i prva polovica 18. stoljeća: evolucija i umnažanje hrvatskih pokrajinskih književnosti i pokrajinskih pismenih jezika;

b. razdoblja razvoja jezičnog standarda:

4. *razdoblje*: druga polovica 18. st. i prva desetljeća 19.: počeci standardizacije, ijekavska i ikavska novoštokavština kao jedini pismeni jezik na jugoistočnom području, širok proces standardizacije kajkavskoga pismenog jezika na hrvatskom sjeverozapadu;

5. *razdoblje*: od tridesetih godina do kraja stoljeća: hrvatski narodni preporod, ujedinjenje svih Hrvata u jednom književnom jeziku, općehrvatska grafijska reforma, pomak u fizionomiji novoštokavštine i pobjeda fonološkog pravopisa;

6. *razdoblje*: 20. stoljeće: konsolidacija standarda.

Ta razdoblja dijeli na pojedine faze i u njima pokazuje razvojne tijekove u kojima su se rješavali pojedini problemi, a preostali prenosili u iduća razdoblja da ih ona postupno riješe. Brozović jasno pokazuje da su Hrvati do suvremenoga standarda došli evolutivnim putem i da im jezični revolucionar karadžićevskoga tipa nije trebao i da ga zato nije ni bilo. Ta je slika i teoretski i činjenički dobro utemeljena tako da je u cjelini prihvatljiva. Može se osporavati samo koja pojedinost u toj cjelini ili koji sud o iznesenim činjenicama.

Zadržat ću se na jednom od njih jer mislim da je početak današnjega hrvatskoga književnog jezika i nakon Brozovićeve studije još uvijek sporan. To ne proizlazi odatle što Brozović ne bi dobro poznao činjenice ili što ih ne bi dobro prikazao, nego što pojam standardnoga jezika unatoč njegovim često i opširnim obrazlaganjima nije dovoljno jasan ni u razgraničenju prema

pojmu književni ili pismeni jezik, a još manje prema njihovu povijesnom tijeku.

Brozović misli da je standardizacija hrvatskoga književnog jezika počela polovicom 18. stoljeća. Tu tvrdnju pod određenim uvjetima možemo prihvatiti, ali se moramo zapitati kojega je to idioma standardizacija počela. Počinje li se taj idiom tek tada upotrebljavati ili se upotrebljavao i prije? Brozović nam sugerira da se počeo tada: to je novoštokavski idiom kako se počeo upotrebljavati u djelima A. Kačića Miošića i A. M. Reljkovića. Prijašnji štokavski jezik da je bio pokrajinski i nenovoštokavski. A ja pitam: zar npr. jezik Junija Palmotića nema standardniji lik od jezika te dvojice? Odgovor mora biti pozitivan. A to je pisac 17. stoljeća! Ako se dakle i složimo da se hrvatski književni jezik počeo standardizirati polovicom 18. stoljeća, onda možemo reći da se počeo standardizirati jezik koji se upotrebljavao i prije, u 17. stoljeću, odnosno još i prije, u 16. stoljeću. Brozović je na tu tezu već bio upozoren,³ ali je ne prihvaća, nego se brani od nje (str. 52. i 53.). Vidjeli smo već da obrana počiva na nesigurnim temeljima, no razmotrimo i njegove argumente. On iznosi dva osnovna: regionalni status dubrovačkoga pismenog jezika i njegov nenovoštokavski karakter pa da od njega do novoštokavštine nemamo evolucijski razvoj nego revolucijsku promjenu supstancije i strukture.

Da to razjasnimo, morali bismo opširno zalaziti u teoretska jezična i praktična dijalekatna pitanja, u što se ja neću upuštati ne samo zato što bi to za ovu priliku bilo previše nego ni zato što ni povijest jezika, ni dijalektologija ni starija hrvatska književnost nisu moje uže područje pa to prepuštam pozvanijima, a prvenstveno samom Brozoviću da ponovno preispita i svoje teoretske postavke i svoje tvrdnje. Ja bih samo postavio nekoliko pitanja. Najprije pitam zar je zaista dubrovačka književnost

³ M. Šimundić, Protiv podjele hrvatske književnosti na »staru« i »novu« (U svezi s temom »Kada uistinu počinje hrvatski standardni jezik«), Kritika 13, Zagreb, 1970, str. 439—451.

16. i 17. stoljeća nenovoštokavska? Ali da tako i jest, teško je prihvatiti »revolucijski« ili »neevolucijski« karakter prijelaza nenovoštokavštine u novoštokavštinu u književnojezičnom smislu. Zar je taj prijelaz tako korjenit da znači prijelom u književnom jeziku? U čemu se očituje? Zar nije osnovna razlika u neprenesenim naglascima i u starijim oblicima? Naglasci u pisanom jeziku često nisu bitni, a stariji oblici potrajali su do kraja 19. stoljeća. Što onda ostaje tako prijelomno? Regionalnost? Ta i ona je prevladana evolutivnim putem. I sam Brozović kazuje da te književnosti ipak nisu bile tako odijeljene kao što se čini. Ta on sam kaže:

»U stvari, dovoljno je pažljivo čitati priučnike i sintetska djela iz hrvatske književnosti pa da se uvjerimo kako je zapravo nevjerojatno uolikoj se mjeri očuvalo zajedništvo hrvatske literature i pismenosti u svim tim tzv. pokrajinskim književnostima šesnaestoga, sedamnaestoga i osamnaestog stoljeća, usprkos upravo očajnim geografskim, društveno-političkim, državnopravnim, ratnim, ekonomskim, kulturnim, civilizacijskim, prometnim i drugim prilikama i okolnostima« (str. 32). Kad to nisu bile u vrijeme kad su postojale, neke od njih nisu bile ni kasnije. Djelovanje dubrovačke književnosti, a prema tome ni njezina jezika ne iscrpljuje se s vremenom u koje je nastala, nego su djelovali i kasnije. Ako dubrovački pisci nisu bili potpuno »regionalni« u 16. i 17. stoljeću, još su to manje bili u 18. i 19. Već sam ustvrdio da je nagao razvoj i cvat slavonske književnosti u 18. stoljeću neobjašnjiv bez djelovanja dubrovačke književnosti.⁴ A ilirci su se upravo podali blagotvornom djelovanju dubrovačke književnosti 16. i 17. stoljeća: na njoj su učili štokavski književni jezik, na njoj su izoštravali svoj pjesnički jezik, nju su ilirski gramatičari najviše citirali da pokažu kakav ilirski jezik treba biti. U prilog toj tvrdnji mogao bih obilno navoditi mišljenja povjesničara hrvatske književnosti pa i opće povjesničare kao J. Šidaka, ali nije potrebno. Svatko to zna pa to ne niječe ni Brozović. Mogao bih citirati i njega. Ako se

unatoč tome složimo s njime da je to književnost pokrajinskoga karaktera, ali će se i on morati složiti s nama koji tvrdimo da je jezik te književnosti postao hrvatski književni (standardni) jezik normalnim evolutivnim putem. To je i sam priznao: »Ono svjetlo koje je zasjalo u 18. stoljeću i u 19. se proširilo na sve hrvatske krajeve, zapaljeno je već u 16. stoljeću, makar tada još bilo plamičkom« (str. 34). Ja bih rekao da nije bilo plamičkom, nego plamenom koji je Hrvatima stalno osvjetljavao standardizacijski put, a posebno ilircima. Ja bih i s Brozovićevim određenjem standardnoga jezika⁵ rekao: standardizacija počinje već u 16. stoljeću. On već tada postaje polivalentan. Uz pjesme Šiška Menčetića, Dž. Držića imamo i Očenaš zabilježen u rječniku Fausta Vrančića iz 1595. Zar taj Očenaš ne znači uključenje Hrvata u internacionalnu civilizaciju, i zar on nije izgovoren našim današnjim jezikom, uz neznatne, upravo zanemarljive evolutivne promjene? A sigurno da Očenaš nije jedini dokaz, ali to raspravljanje prepuštam drugima.

No i kad bi se sve prihvatilo kako ja tvrdim, to ne bi znatno utjecalo na sliku koju daje Brozović jer ne bi trebalo mijenjati podjelu na pojedina razdoblja, nego samo ocjenu nekih od njih.

Zadržao sam se nešto opširnije na ovom pitanju jer ga smatram važnim, a i zato što sam želio pokazati što su bitna pitanja koja pokreće Brozovićevo studija. Ako i imamo prigovora, potrebno ih je iznijeti temeljito i razložno, a ne autoritativno, etiketičarski. To onemogućuje svako normalno raspravljanje i prema tome put do pravoga rješenja. Stoga ni prigovori dobronamjernih kritičara nisu opravdani kad ostaju samo

⁴ Jezik starih hrvatskih pisaca u Slavoniji, Godišnjak ogranka MH, 6, Vinkovci 1968, str. 71—84.

⁵ »Za definiciju standardnoga jezika bitno je da je on autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom koji je dotad funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije.«

ZNAČAJNO DJELO O ANTUNU MAŽURANIĆU

Milan Moguš: Antun Mažuranić, Zagreb, Liber, 1978.

na golim tvrdnjama. Tako npr. oštar prigovor da je Brozović precijenio hrvatski karakter ilirskoga pokreta, a podcijenio južnoslavenski, mogao bi se prihvatiti tek kad bi bio svestrano dokazan. A to nije lako jer su za to potrebna iscrpna i duga ispitivanja i bistro umovanje. Preporod je krupan i prijeloman događaj u povijesti hrvatskoga naroda i jasno je da ga ne može iscrpiti ni nekoliko studija, pa Brozovićeva sinteza može ostaviti neka pitanja otvorenim za daljnje raspravljanje. No bit će da Brozović u osnovnoj ocjeni hrvatskoga preporoda ima pravo jer se književna i politička nastojanja iliraca ne moraju u potpunosti podudarati. Ta sami su ilirci isticali da u hrvatskoj politici kroatizam znači sve, a ilirizam ništa, pa iako se takve njihove riječi ne moraju prihvatiti doslovce, ipak ih ne možemo olako odbaciti, pogotovu kad su njihova ostvarenja na oba ta područja bila izrazito hrvatska. A Brozović upravo to kazuje i dokazuje.

Na kraju valja dodati da je cio Brozovićev prikaz temeljen na jasnom razgraničenju nekih osnovnih pojmova, razvoj je često osvjetljavao usporedbom sa sličnim zbivanjima u ostalom slavenskom i neslavenskom svijetu tako da je ta slika jasna i u evropskom kontekstu. Zato će majstorska freska Dalibora Brozovića ostati trajno dostignuće naše lingvistike. U njoj ćemo od sada promatrati povijest svojega književnog jezika i njegovo suvremeno stanje. Ostatak je trajnim orijentiranjem u našem daljem znanstvenom, kulturnom i standardnojezičnom rastu. Ona je jedan od svjetionika koji osvjetljava pute, brodove i luke. Složit će se sa mnom u tome, nadam se, svi oni koji su Brozovićevu studiju pročitali nepristrano i s pomnjom. One koji nisu pozivam da se sami uvjere.*

Stjepan Babić

* Osnovne misli ovoga članka iznesene su 14. 11. 1978. na sastanku Zagrebačkoga lingvističkog kruga na kojem se raspravljalo o Brozovićevoj studiji. Sudionici u diskusiji obećali su da će uredništvu predati svoj prilog kao članak, ali je to do 1. ožujka o. g. učinio samo Stjepan Babić.

Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu pokrenuo je koristan i potreban Projekt povijesti hrvatske slavistike, pa su se upravo uoči VIII. međunarodnog slavističkoga kongresa pojavile prve četiri knjige iz serije Kritički portreti hrvatskih slavista. Tu su obrađeni Antun Mažuranić (napisao M. Moguš), Albert Halter (Z. Posavac), Mihovil Kombol (M. Tomasović) i Antun Barac (I. Frangeš). Predviđeno je da se na sličan način obrade kritički portreti i drugih hrvatskih znanstvenika na polju jezika i književnosti (Lj. Gaj, V. Babukić, I. Kukuljević, B. Šulek, A. Veber Tkalčević, V. Jagić, A. Pavić, F. Marković, I. Broz, M. Šrepel, J. Čedomil, T. Matić, B. Vodnik, P. Skok, S. Ivšić, S. Ježić i istraživači usmene književnosti). Dakako, to je tek okvirni plan, a bit će obrađeni i drugi znanstvenici (npr. T. Maretić i dr.).

U našem časopisu tek bih se sasvim ukratko osvrtno na Moguševu knjigu o Antunu Mažuraniću. Na pedesetak strana obradio je autor manje poznatog, ali zaslužnog ilirskog filologa. Opisujući najprije plodonosan i dug životni put Mažuranićev, Moguš nam oertava sve važnije faze u životu Antunovu koji je nesebično pomagao i svoga znatno mlađega brata Ivana, pisca Smrti Smail-age. Kritički konstatira i to kako Antun zapravo i nije najstariji Ivanov brat (kako je iznio A. Barac) jer je stariji brat bio zapravo Josip. Moguš se služio najvažnijom literaturom te smo dobili prilično cjelovitu sliku o Antunovu životu.

Glavnu pažnju Moguš je posvetio znanstvenom djelovanju toga skromnoga »ilirskog« filologa. Govoreći analitički o svakom pojedinom Mažuranićevu prilogu, autor se dulje i dublje zadržava na njegovim gramatičkim priručnicima »Temelji ilirskoga i latinskoga jezika«, posebno i na »Slovnici hrvatskoj« (u četiri izdanja) i na naj-

vrednijem njezinu dijelu o akcentu, pa i na posebnoj originalnoj raspravi »O važnosti accenta hrvatskoga za historiju Slavjanah«, zatim na izdanju »Zakona vinodolskoga«, na njegovim izdanjima starih pisaca hrvatskih i dr.

Analizirajući u potankostima Mažuranićeve gramatike, posebno njegov samostalni prodor u spoznaji međusobnih zakonitosti između štokavskoga i čakavskoga naglasaka, u čemu je ponajveći Mažuranićev osobni prinos lingvističkoj znanosti, Moguš s pravom Mažuranića karakterizira kao čovjeka potpuno lingvističke orijentacije. Mažuranić je, naime, doista samostalno ustanovio kako postoji određena i jasna zakonitost, »tvrdi odnošaj« između štokavskoga i čakavskoga naglašavanja, pa je čakavski naglasak stariji, a noviji je »sada gospodujući štokavski«. Pedesetih godina prošloga stoljeća Mažuranićeva su istraživanja predstavljala »prvorazrednu novost«. Pored zasluga u otkrivanju odnosa između čakavskoga i štokavskoga naglašavanja i tvrdnje da je čakavski naglasni sustav stariji od štokavskoga, Mažuranić je istakao i podudarnost između čakavske i ruske akcentuacije, tako da je na području proučavanja akcenatske problematike učinio čvrst i odlučan korak naprijed. Moguš sva ta otkrića potanko i realno analizira i vrednuje. Čakavac Antun Mažuranić našao je u čakaveu i poznatom našem čakavskom dijalektologu idealnog ocjenjivača.

Ako se uzme u obzir cjelokupna Mažuranićeva djelatnost (koju ovdje nije moguće pobliže prikazati) kao suradnika »Novina« i »Danice«, kao gramatičara, leksikografa, ispitivača starih književnih tekstova, akcentologa i slično, onda s pravom Moguš i danas može govoriti s priznanjem o Mažuranićevu radu koji je nastao kao »plod najbolje filološke i kulturološke tradicije kod Hrvata sredinom 19. stoljeća«.

Približno nepoznat život i rad Antuna Mažuranića zaslužio je da se cjelovitije obradi i ocijeni sa suvremenoga gledišta. Stoga treba pozdraviti ovu knjigu kao i čitav pothvat oko izdavanja kritičkih portreta hrvatskih slavista. Tako će nam još plastičnije i pot-

punije biti približeno i na slavističkom planu naše 19. stoljeće koje u posljednje vrijeme nalazi uporne i uspješne istraživače.

Zlatko Vince

UREDNIŠTVU ČASOPISA »JEZIK«

U povodu članka Ratimira Kalmete »Imenice okolina, okolica i okoliš u zemljopisnom znanstvenom jeziku« dostavljamo vam ovaj odgovor uredništva »Školskih novina« da ga objavite u idućem broju »Jezika«.

Drugarski pozdrav!

Direktor:
Đorđe Đurić

UREDNIŠTVU ČASOPISA »JEZIK«

U »Jeziku«, časopisu za kulturu hrvatskog književnog jezika, br. 2, godina 1978/79, objavili ste prilog Ratimira Kalmete »Imenice okolina, okolica i okoliš u zemljopisnom znanstvenom jeziku«, u kojem autor pokušava dokazati kako izraz *čovjekova okolina* nije jezično ispravan, odnosno nije znanstveno opravdan. Kalmeta to piše u povodu otvaranja rubrike »Čovjekova okolina i obrazovanje« u »Školskim novinama« i članka dra Ivana Brabeca »Okolina, okolica, okoliš ili sredina«, objavljenog u broju 29/1978, »Školskih novina« s očitom namjerom da dokaže kako ni naziv rubrike, a prema tome ni navedeni članak na osnovi kojega je naziv rubrike formuliran, nisu u duhu hrvatskoga književnog jezika. On, naime, brojnim potvdama iz tekstova objavljenih u 19. i 20. stoljeću »nedvojbeno dokazuje« kako izrazi *okolica* i *okoliš* imaju prednost (pravilniji su) pred izrazom *okolina* u ekološkom značenju, tj. u značenju čovjekove životne sredine koju sve više treba štititi od zagađivanja.

Da se Ratimir Kalmeta, koji je dosta članka objavio i u »Školskim novinama« osvrnuo na problem upotrebe navedenih rije-